

Pokomunistinių valstybių socialiniai modeliai

Giedrė Svirbutaitė-Krutkienė¹, Raimundas Dužinskas²

¹ Lietuvos teisės institutas, Ankštoji g. 1A, 01109 Vilnius, giedre.svirbutaite@gmail.com

² Mykolo Romerio universitetas, Ateities g. 20, 08303 Vilnius; Lietuvos edukologijos universitetas, Studentų g. 39, 08106 Vilnius, rdzinskas@gmail.com

Anotacija. Straipsnyje analizuojami pokomunistinių valstybių socialiniai modeliai. Pateikta socialinių modelių ir jiems būdingų bruožų analizė įrodo pokomunistinių valstybių socialinių modelių unikalumą, išskirtinumą ir pagrindžia atskiro, į tradicinę socialinių modelių tipologiją netelpančio, pokomunistinio socialinio modelio egzistavimo faktą. Atsižvelgiant į tai, straipsnyje pateikiama pokomunistinių valstybių socialinių modelių ištakų apžvalga, detaliai išanalizuotas transformacijos laikotarpis, taip pat pateikiama išsami pokomunistinių valstybių socialinių modelių analizė, išskiriant jiems būdingus bruožus, charakteristikas bei identifikuojant tarpusavio skirtumus.

Esminiai žodžiai: *pokomunistinės valstybės, gerovės valstybė, socialinis modelis, transformacija.*

Įvadas

Prieš kiek daugiau nei du dešimtmečius iš Sovietų Sąjungos įtakos išsivadavusios ir sovietinio socialinio modelio atsakiusios valstybės neišvengiamai susidūrė su naujais iššūkiams – pokomunistinės šalys turėjo įvykdyti esmines ekonomines, socialines pertvarkas, demokratizuoti politinę sistemą, perkurti patį institucinį aparatą, transformacija turėjo paliesti ir visuomenę. Visa tai kėlė politinio nestabilumo riziką, sumenkino socialinio stabilumo jausmą. Galiausiai naujai sukurtos valstybės turėjo integruotis į tarptautinę politinę ir ekonominę erdvę (Gudžinskas, 2009). Taigi pokomunistinės šalys turėjo įrodyti savo gebėjimą ir potencialą atlikti transformaciją, sukuriant tvirtą socialinės apsaugos sistemą (socialinį modelį) ir taip užtikrinant gerovę savo valstybės piliečiams. Naujai

sukuriami socialiniai modeliai turėjo remtis tam tikra gerovės samprata, o valstybė turėjo rūpintis gerovės režimo įgyvendinimu ir to siekiamybės pagrindimu, taip pat suformuluoti metodus ir būdus, reikalingus gerovei pasiekti, jai realizuoti (Plėšnys, 2014). Todėl socialinio modelio sukūrimas turėjo būti tikslingos ir kryptingos valstybės veiklos rezultatas.

Pokomunistinės visuomenės siekė kuo greičiau atsisakyti komunistinio palikimo. Vis dėlto komunistinės sistemos patirtis darė įtaką tolesniems lūkesčiams ir vykdomos transformacijos kryptims. Štai Lietuvoje sovietinis palikimas siūlė stiprią valstybės įtaką paremtą socialdemokratinį modelį, tačiau nepavykus įvykdyti efektyvios ekonominės pertvarkos ir pasiekti Skandinavijos ekonominio išsivystymo, buvo atsigręžta į socialiniu draudimu paremtą Vokietijos konservatyvųjį modelį (Vaidelytė, 2007). Šioje vietoje išryškėja paradoksas – sovietinės socialinės sistemos palikimas suformavo socialdemokratinio modelio lūkesčius, tačiau neigiama politinė ir ekonominė sovietinė patirtis paskatino palankumą liberaliajam modeliui. Mokslinėje literatūroje yra daug bandymų suprasti, įvertinti ir aprašyti pokomunistinių valstybių socialinį (gerovės) modelį. Dažniausiai atliekamos atvejo analizės, palyginamieji kelių valstybių tyrimai. Dalis autorių bando pokomunistinių valstybių socialinį (gerovės) modelį (-ius) įtalpinti į tradicinę tapusią Esping-Anderseno trijų modelių – liberalaus, konservatyvaus ir socialdemokratinio – tipologiją, tačiau vis didėja konsensusas, kad pokomunistinės valstybės turi visų trijų modelių bruožų, yra unikalios, todėl sudaro atskirą modelį. Atsižvelgiant į tai, formuluojamas *darbo tikslas* – nustatyti ir išanalizuoti pokomunistinių valstybių socialinius modelius. Darbo tikslui pasiekti formuluojami šie *uždaviniai*:

1. Išanalizuoti socialinius modelius, išskiriant jiems būdingus bruožus, charakteristikas;
2. Apibrėžti ir išanalizuoti pokomunistinių valstybių socialinius modelius, jų įtakas bei raidą.

Tyrime taikomi mokslinės literatūros analizės, statistinės analizės, ekspertinio vertinimo, aprašomasis analitinis ir lyginamosios analizės *metodai*.

Socialinių modelių apžvalga

Gerovės valstybių ir socialinių modelių analizė, atskirų modelių išskyrimas ir klasifikacija yra dažnai mokslinėje literatūroje aptariama tema. Gerovės valstybė bendriausiu supratimu yra valstybės įsipareigojimai suteikti piliečiams gerovę, socialinį aprūpinimą, paskirstyti gėrybes visuomenėje, užtikrinant visuomenės narių galimybių lygybę. Gerovės valstybę charakterizuoja stipri darbo rinka, socialinis dialogas, tvirta pramoninė ekonomika, gerai reguliuojami darbo santykiai, didelės socialinės išlaidos ir didelis pajamų perskirstymas. Gerovės programos sukurtos siekiant mažinti rinkos mechanizmo poveikį ir atremti pramoninėse visuomenėse dominuojančias rizikas. Gerovės valstybė suprantama kaip pagrindinė, pamatinė socialinio pilietiškumo sąvoka

(Toots ir Bachmann, 2010). Mokslinėje bendruomenėje plačiausiai paplitusią ir, galima teigti, pagrindinę gerovės valstybių režimų klasifikaciją yra pristatęs danų sociologas G. Esping-Andersen. Jis teigė, kad gerovės valstybė negali būti suprantama tik tuo požiūriu, kiek ir kokios teisės yra suteikiamos piliečiams. Būtina atsižvelgti ir į valstybės vykdomą politiką, į valstybės, rinkos ir šeimos ryšį bei koreliaciją ir į valstybės vaidmenį socialiniame aprūpinime (Esping-Andersen, 2006). Šioje vietoje išryškėja svarbus valstybės vaidmuo teikiant gerovę savo piliečiams. Išties, nuo valstybėje taikomo socialinio modelio priklauso gerovės sistemos sukūrimas, jos raida, rezultatai, sėkmė. Socialinis modelis lemia, kokį vaidmenį socialinės gerovės kūrimo procese valstybė skiria sau ir kokį palieka kitiems (šeimai, rinkai), kokios socialinės paramos ir socialinio draudimo sistemos bus sukurtos, kokių veiklų bus imtasi siekiant užtikrinti gerovę savo piliečiams. Taigi socialinis modelis tampa svarbiausiu instrumentu gerovės valstybės kūrimo procese. Natūralu, kad skirtingos valstybės taiko skirtingus socialinius modelius, pasižyminčius skirtingais bruožais, tikslais, idėjomis, priemonėmis.

Pirmasis gerovės valstybių tipologiją pateikė anglų politologas R. Titmussas, kuris išskyrė tris modelius – likutinį, arba marginalinį, modelį, taikomą JAV, kuriame pagrindinė gerovės teikėjų funkcija tenka rinkai ir šeimai; industrinį modelį, priklausantį nuo pramonės lygio šalyje, taikomą Vokietijoje, kuriame gerovė priklauso ir yra glaudžiai susijusi su darbu ir produktyvumu; ir institucinį modelį, įprastai taikomą Skandinavijos šalyse, kuriame gerovės teikimas priklauso nuo poreikių, reikalingumo (Bernotas ir Guogis, 2003). Vėliau danų sociologas G. Esping-Andersen pakoregavo R. Titmusso sukurtą klasifikacijos modelį, labiau pritaikydamas jį politologijos mokslui ir taip identifikuodamas tris gerovės valstybės režimus – liberalųjį, konservatyvų-korporatyvinį ir redistribucinį, arba socialdemokratinį (Aidukaitė, 2010).

Pagal G. Esping-Anderseno tipologiją liberaliam modeliui būdinga minimali valstybės intervencija į socialinę sferą, ribotas pajamų perskirstymas iš valstybės biudžeto ir gerovės programų, kurios yra sistemingai nukreiptos į mažas pajamas gaunančias grupes. Tai reiškia, kad valstybė globoja tik labiausiai pažeidžiamus ir savimi negalinčius pasirūpinti visuomenės sluoksnius, dažniausiai tai būna darbininkų klasė. O kitiems piliečiams suteikiama pirmenybė patiems pasirūpinti savo gerove. Skiriama socialinė parama būna minimali ir griežtai kontroliuojama, todėl daug dėmesio skiriama rinkai. Liberaliojo tipo valstybėse yra ryški stratifikacija (visuomenės susiskaldymas į sluoksnius), o dekomodifikacija (išvadavimas nuo poreikio dirbti, t. y. nuo būtinybės dalyvauti darbo rinkoje, išlaikant pagrindinius gyvenimo standartus (materialines gyvenimo sąlygas)) minimali. Liberalusis modelis būdingas anglosaksiškoms valstybėms.

Socialdemokratinis modelis remiasi lygybės ir solidarumo principais, todėl socialinė politika yra universalinė, visiems piliečiams suteikiant vienodas teises į socialinę apsaugą, paslaugas. Priešingai nei liberalaus modelio, socialdemokratinio modelio valstybės stengiasi mažinti rinkos įtaką gerovei, todėl dominuoja aukšto lygio universalios išmokos, siūlomos įvairios socialinės apsaugos formos, skirtingos paslaugos, egzistuoja didelis

perskirstymas. Daug dėmesio skiriama švietimo sistemai, sveikatos priežiūrai. Lyginant su kitais dviem modeliais, socialdemokratinio modelio valstybės pasižymi didžiausia socialinių paslaugų įvairove ir didelėmis socialinėmis išmokomis, skurdo ir nelygybės lygiai yra žemiausi, dekomodifikacijos laipsnis itin aukštas, o stratifikacija maža. Socialdemokratinis modelis būdingas Skandinavijos valstybėms.

Vokietijoje susiformavęs konservatyvus-korporatyvinis modelis laikytinas tarpiniu tarp liberalaus ir socialdemokratinio. Šio modelio valstybėse siekiama išsaugoti esamą stratifikacinę sistemą, todėl gerovės politika yra diferencijuota socialinio statuso pagrindu. Tai reiškia, kad egzistuoja daug skirtingų socialinio draudimo schemų, nes skirtingų klasių (statuso) atstovai turi teisę į skirtingas paslaugas ir garantijas. Šis modelis yra orientuotas į tradicinį šeimos suvokimą, kur dirbantis vyras yra laikomas šeimos maitintoju, todėl jam yra suteikiamos įvairios socialinės garantijos ir mokesčių lengvatos. O rūpestis vaikais ir senjorais tenka jų šeimai. Socialinės rūpybos srityje juntama stipri Bažnyčios įtaka, taip pat skatinamos privačios iniciatyvos prisidėti prie įvairių socialinių schemų, socialinės gerovės kūrimo. Konservatyvaus-korporatyvinio modelio valstybėse stratifikacija yra aukšta (klasės ir statuso pagrindu), o dekomodifikacijos laipsnis yra vidutinis. Be Vokietijos, šis modelis būdingas Austrijai, Prancūzijai, Italijai.

Nors ši G. Esping-Anderseno sudaryta gerovės režimų klasifikacija mokslinėje bendruomenėje laikytina pagrindine ir yra labiausiai paplitusi, ji sulaukė nemažai kritikos dėl savo griežtumo, nes ne visos valstybės gali būti priskirtos kuriam nors iš šių trijų modelių. Pavyzdžiui, pagal G. Esping-Anderseną Pietų Europos valstybės – Ispanija, Portugalija, Graikija – yra priskirtos konservatyviam-korporatyviniam modeliui, nors dauguma autorių yra įsitikinę, kad jos yra savitos ir turėtų sudaryti atskirą – Viduržemio jūros – gerovės režimą (Karamessini, 2008).

Mokslinėje bendruomenėje yra nemažai bandymų pakoreguoti, papildyti Esping-Anderseno tipologiją, įprastai ją išplečiant iki keturių modelių. Pavyzdžiui, Stephanas Leibfriedas identifikuoja keturis socialinės politikos ir skurdo režimus, pagrįstus skirtingais politikos modeliais, – modernų, institucinį, likutinį ir rudimentinį, t. y. neišsivysčiusią gerovės valstybę. Autorius išskiria skandinavišką, bismarkišką, anglosaksų ir lotynų regiono gerovės valstybes (Fenger, 2007).

M. Ferrera taip pat teigia, kad Esping-Anderseno tipologiją reikėtų papildyti ketvirtuoju – pietietiškuoju – modeliu. Šio modelio valstybėms būdinga fragmentiška korporatyvinė pajamų kompensavimo sistema lemia vidinę poliarizaciją, sietiną su didelėmis išmokomis privilegijuotoms visuomenės grupėms, juntama stipri Bažnyčios įtaka bei egzistuoja tvirti klientų ir globos (angl. *clientelism and patronage*) santykiai (Rhodes, 2009).

Mokslinėje literatūroje esama bandymų išskirti Europos Sąjungos modelį, pavyzdžiui, L. Dromantienė, pritarinama Europos socialinio modelio egzistavimo galimybei, teigia, kad Europos socialinis modelis turi būti apibrėžtas kaip Europos Sąjungos ir šalių narių teisinių aktų rinkinys ir kaip tam tikros priemonės, kuriomis siekiama įgyvendinti nuoseklią ir visapusišką socialinę politiką Europos Sąjungoje (Dromantienė, 2004). Kaip

pagrindinius Europos socialinio modelio elementus autorė išskiria darbininkų darbo teisę, užimtumą, lygias galimybes, nediskriminacinę politiką, socialinį dialogą, pilietinę visuomenę, socialinę apsaugą ir kt. Taigi, Europos socialinį modelį galima suprasti kaip vieną iš Europos Sąjungos politikos krypčių, išreiškiančią bendrąsias socialines vertybes.

Kartais vienos valstybės priskyrimas prie vieno ar kito modelio priklauso nuo to, kokius bruožus ar charakteristikas yra linkęs akcentuoti mokslininkas. Kai kurios valstybės aiškiai atspindi G. Esping-Anderseno parengtą tipologiją, pavyzdžiui, Vokietija yra konservatyvaus-korporatyvinio modelio pavyzdys, Norvegija ar Švedija – socialdemokratinio. Tačiau daug valstybių turi skirtingų Esping-Anderseno modelio tipų bruožų ir tiksliai neatitinka nė vieno iš trijų modelių. Todėl mokslinėje literatūroje gausų bandymų pakoreguoti Esping-Anderseno tipologiją, įprastai ją papildant vienu ar keliais modeliais. Vieni iš tokių bandymų taikomi pokomunistinių valstybių modelio paieškoms.

Pokomunistinių valstybių socialinių modelių ištakos

Nuo 1990 m. pradžios išaugo akademinis susidomėjimas pokomunistinių valstybių socialiniais modeliais, jų raida. Visų pirma, atsirado tiriamosios analizės, kuriomis buvo siekiama apibūdinti pokomunistinių valstybių socialinės politikos pokyčius, aprašyti socialinius modelius, įvertinti iššūkius prasidėjusiai transformacijai, taip pat numatyti demokratinės ir ekonominės transformacijos procesų perspektyvas. Vėliau buvo pradėta kelti sudėtingesnius klausimus – atsirado pirmieji bandymai klasifikuoti naujus gerovės režimus pagal Esping-Anderseno tipologiją, tarpusavyje pradedamos lyginti kelios pokomunistinės valstybės, jų socialiniai modeliai, analizuojami gerovės valstybių ir socialinio saugumo reformų procesai. Vis daugiau dėmesio skiriama europeizacijos ir globalizacijos procesų įtakai. Galiausiai atsirado pirmieji bandymai nupiešti bendrą visų pokomunistinių valstybių paveikslą, lyginant jas tarpusavyje, kartu įvertinant ir socialinių modelių reikšmę bei gerovės valstybės raidą regione.

Pirmieji tyrimai apie pokomunistinių valstybių socialinius modelius ir gerovės režimus pristatė daug idėjų, interpretacijų ir hipotezių, daugiausia dėl bendrų transformacijos bruožų, priežasčių, pobūdžio ir potencialių ateities krypčių. Dauguma tokių tyrimų ieškojo analogijų su ankstesnėmis demokratinėmis transformacijomis Lotynų Amerikos ir Pietų Europos valstybėse bei stengėsi sujungti pokomunistines valstybes su egzistuojančia Vakarų valstybių tipologija. Mokslinėje literatūroje išryškėja dialogas ir tam tikri mokslininkų bei tyrėjų prieštaravimai – vieni autoriai yra įsitikinę, kad pokomunistinės valstybės vystosi Esping-Anderseno gerovės režimų tipologijos keliu, tačiau dauguma autorių laikosi nuomonės, kad pokomunistinėms valstybėms būdinga unikali ir mišri sistema, kurioje persipina skirtingiems G. Esping-Anderseno išskirtiems tipams būdingi bruožai ir tai leidžia pokomunistines valstybes identifikuoti, vertinti ir analizuoti kaip atskirą, analogų neturintį modelį.

Pavyzdžiui, I. Pop-Radu (2014) teigia, kad pokomunistinės šalys sudaro visiškai atskirą Rytų Europos modelį, kuriam būdingas vidutinis ekonominis išsivystymas, siekis vyti išsivysčiusias Vakarų valstybes bei siekis kaip įmanoma labiau pagerinti socialinės gerovės lygį. Šis modelis pasižymi santykinai maža mokesčių našta, stipriu ekonominiu augimu, prasidėjusiu įstojus į Europos Sąjungą (nes šalims norint įstoti į Europos Sąjungą yra būtina atitikti tam tikrus ekonomikai naudingus rodiklius, tokius kaip maža valstybės skola, nedidelis biudžeto deficitas ir kt.). Iš kitos pusės, šio modelio valstybėms būdinga ryški atskirtis tarp žemesniosios ir vidurinėsios klasės, mažai veiksminga ir neefektyvi socialinė apsauga, aukštas korupcijos laipsnis ir didelė migracija. Autorės nuomone, šiam modeliui priklauso Čekija, Slovakija, Lenkija, Vengrija, Rumunija, Bulgarija, Lietuva, Latvija ir Estija.

Taigi pokomunistinių valstybių socialinė politika neatitinka nė vieno Esping-Andersen'o gerovės valstybių tipo ir yra tokia mišri bei specifiška, kad teisingiausia būtų suformuoti atskirtą pokomunistinį modelį. Pokomunistinės valstybės įprastai pasižymi žemesniu ekonominio ir socialinio išsivystymo lygiu, palyginti su Europos Sąjungos senbuvėmis (Žalimienė et al., 2011). Pokomunistinėms šalims būdingi socialinės sistemos bruožai, perimti iš sovietinės, komunistinės praeities, – tai vienas iš pokomunistinių valstybių modelio unikalumą grindžiančių, tolesnę raidą aiškinančių ir socialinius pasirinkimus argumentuojančių faktorių, kurį būtina nuodugniai ištirti.

Po komunistinio valdymo pabaigos pokomunistinių valstybių politinės, ekonominės, socialinės gerovės sistemos patyrė transformacijų. Socialinės, politinės ir ekonominės pertvarkos proceso stebėtojai turėjo skirtingas nuomones dėl galimos socialinės politikos bei gerovės sistemos ateities, kadangi šių sistemų pertvarkymas ir pavertimas efektyviomis buvo vienas didžiausių iššūkių naujoms demokratijoms. Dar 1990 m. pradžioje vienas žymiausių socialinės politikos ekspertų B. Deaconas numatė, kad gerovės režimų atsiradimas pokomunistinėse valstybėse bus suderinamas su Esping-Anderseno tipologija: Vengrijai bus būdingas liberalus-kapitalistinis, Lenkijai – pokomunistinis konservatyvus-korporatyvinis, o Čekoslovakijai – socialdemokratinis gerovės režimai (Szikra ir Tomka, 2009). Tačiau dauguma skirtingų pokomunistinių valstybių modelių kūrimo, vystymosi, krypties prognozių nepasitvirtino ir jau iškart buvo aišku, kad gerovės režimai pokomunistinėse valstybėse turėjo mišrių bruožų ir charakteristikų. Komunistiniai bruožai greitai išnyko, tačiau įsitvirtino skirtingi socialinės demokratijos ir konservatyvizmo principai. Šie principai jau buvo giliai įsišakniję istorinėje patirtyje, institucijose, visuomenės požiūryje.

Pavyzdžiui, tam tikri konservatyvaus modelio bruožai buvo perimti dar prieš komunizmo laikotarpį iš Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos imperijų, kurios turėjo didžiulę įtaką Centrinei Europai ir Rusijai. Pirmosios privalomojo socialinio draudimo sistemos buvo įvestos sekant šių imperijų pavyzdžiu. Pavyzdžiui, Austrijos įstatymai buvo tiesiogiai pritaikomi Čekijoje, Vengrija, būdama Austrijos-Vengrijos imperijos dalimi, taip pat atidžiai sekė Austrijos įstatymus, o Lenkijos teritorija buvo padalyta tarp Vokietijos,

Austrijos-Vengrijos ir Rusijos imperijų, todėl šių imperijų įstatymai buvo taikomi iki Pirmojo pasaulinio karo.

1918 m. žlugus Austrijos-Vengrijos imperijai, atsirado naujos valstybės. Socialinės politikos teisės aktai buvo svarbus visų šių valstybių formavimo proceso elementas. Pavyzdžiui, naujai sukurtoje Čekoslovakijoje 1924 m. buvo įvesti visų darbuotojų, išskyrus dirbančių ne visą darbo dieną, ligos, negalios ir pensijų draudimai. Pirmoji Lenkijos socialistinė vyriausybė įvedė privalomąjį socialinį draudimą, kuris neilgai trukus tapo viena labiausiai išvystytų sistemų Vidurio ir Rytų Europoje. Netekusi dviejų trečdalių savo teritorijos, Vengrija 1928 m. sukūrė centralizuotą socialinio draudimo, ilgalaikės ligos ir sužalojimų draudimo sistemą, taip pat įvedė pakankamai dosnias senatvės ir neįgalumo pensijų sistemas, o tautos išnykimo baimė paskatino motinystės politikos atsiradimą jau 1930–1940 m. (Szikra ir Tomka, 2009).

Naujos gerovės sistemos prieš ir iškart po Pirmojo pasaulinio karo buvo arčiausiai to, kas dažnai vadinama konservatyviu ar bismarkiškuoju gerovės režimu. Tokiam gerovės režimui buvo būdingas ankstyvas draudimo įmokų, kurios finansuojamos iš įmokų, įvedimas, dažnai su minimalia valstybine subsidija. Buvo kuriamos atskiros sistemos valstybės tarnautojams, pramonės ir žemės ūkio darbuotojams. Valstybės tarnautojai turėjo palankiausias sąlygas, o žemės ūkio darbuotojams daugiausia buvo siūlomas savanoriškas draudimas gan prastomis sąlygomis. Todėl prieš Antrąjį pasaulinį karą labai maža dalis žemės ūkio darbuotojų turėjo socialinio draudimo sistemos garantijas.

Gerovės valstybės koncepcija įprastai taikoma demokratijoms ir rinkos ekonomikos, bet ne komunistinėms valstybėms. Tačiau, komunistinėse valstybėse egzistavo tam tikros gerovės sistemos užuomazgos, kurios turėjo lemiamą įtaką tolesnei gerovės sistemos raidai net ir žlugus komunizmui. Komunistinėse visuomenėse egzistavo stipri kolektyvinė atsakomybė už piliečių gerovę, teikiant gerovę svarbus vaidmuo teko įmonėms – įvairūs fabrikai, gamyklos, atsižvelgiant į jų dydį, įkurdavo vaikų darželius, sporto ir kultūros objektus, sveikatos priežiūros įstaigas, atostogų kurortus, kuriais galėjo naudotis tų fabričių ir gamyklų darbininkai (Szikra ir Tomka, 2009). Komunistinėse valstybėse nebuvo socialinio draudimo kontrolės, pilietinė visuomenė buvo panaikinta, egzistavo (privertinis) visiškas užimtumas, ypač aukštas moterų užimtumo lygis, kainos ir atlyginimai buvo nustatomi centralizuotai, piniginės išmokos pensijų, ligos ir kt. atvejais priklausė nuo pajamų. Taigi bismarkiškoji tradicija susieti socialines teises su užimtumu atitiko ir komunistinius politinius bei ekonominius tikslus.

Vėliau dėl pilietinių ir politinių teisių stygiaus, privilegijų sistemų (kai tam tikros klasės, tarkim valstybės tarnautojai, turėjo didesnes privilegijas, palyginti su kitomis klasėmis), didėjančio masinio skurdo, augančio visuomenės nepasitenkinimo prasidėjo sukilimai (pavyzdžiui, 1956 m. Lenkijoje ir Vengrijoje, 1968 m. Čekoslovakijoje). Po šių sukilimų komunistiniai režimai pakeitė savo gerovės politiką, atsirado tarsi nerašytas kontraktas tarp valstybės ir piliečių – socialinės teisės ir gerovė buvo teikiamos tarsi kompensacija už politinių ir pilietinių teisių stygių, taip siekiant numalšinti didėjančių ir

į sukilimus peraugantį visuomenės nepasitenkinimą. Todėl išaugo socialinės išlaidos, atitinkamai buvo sukurtos ir naujos institucijos. Nepaisant to, buvo labai didelė diskriminacija klasės pagrindu – pramonės darbininkai, ginkluotųjų pajėgų, partijos nariai ir valstybės tarnautojai buvo privilegijuotos klasės, o labiausiai diskriminuojami buvo žemės ūkio darbininkai. Akivaizdu, jog gerovės sistema ir socialinė apsauga buvo daugiau kaip politinė priemonė, skirta visuomenei valdyti ir režimo palaikymui užtikrinti.

Pokomunistinių valstybių transformacija

Komunizmo žlugimas sukūrė ne tik naujas, nepriklausomas valstybes, bet ir paskatino diskusijas apie politines ir ekonomines tendencijas, kryptis, kurių šios naujosios valstybės imsis. Pokomunistinėse valstybėse prasidėjo transformacijos procesas. Transformacija yra daugiamatis procesas, apimantis politinius, ekonominius, socialinius ir kultūrinius komponentus. Politiniai, konstituciniai, ekonominiai, sociokultūriniai procesai (komponentai) vyksta lygiagrečiai, dažnai persipina būdami vienas kito dalimi. Šie komponentai tarpusavyje yra taip glaudžiai susiję, kad juos analizuoti ir vertinti taip pat reiktų kartu. Būtent tas vienalaikiškumas ir yra pagrindinis sunkumas, nes kiekvieno iš procesų pažanga priklauso nuo kitų procesų sėkmės.

Transformacija prasidėjo sudėtingomis aplinkybėmis: 1990 m. pradžioje prasidėjo ekonominė recesija, socialistinio modelio palikimas vedė prie finansinių resursų apribojimo. Priešingai nei senosios gerovės valstybės, Vakarų Europoje pokomunistinės valstybės susidūrė su intensyvia ekonomikos globalizacija, ekonomine konkurencija, dideliais demografiniais pokyčiais, visuomenės socioekonominės struktūros pokyčiais, dideliu taupymu socialinio saugumo sistemoje.

Transformacijos pradžia buvo lydima skirtingų iššūkių, sukrėtimų ir šokų. Buvo panaikintos daugumos kainų subsidijos, valstybinės įmonės buvo pertvarkomos į pelno siekiančias įmones, nebeliko visiško užimtumo, ekonominės reformos sukėlė didžiulę recesiją, gyvenimo trukmė sumažėjo, skurdo lygis daugumoje valstybių smarkiai išaugo, išaugo ir nelygybė (ypač išryškėjo aštrus skirtumas tarp transformacijos laikotarpio „nugalėtojų“ ir „pralaimėtojų“) (Orenstein, 2008).

Taigi nebeliko iki šiol buvusio garantuoto darbo ir sumažėjo subsidijuojamos kainos pagrindinėms reikmėms, dėl to atsirado socialinių paslaugų poreikis. Tačiau dėl masinio nedarbo, didėjančios šešėlinės ekonomikos ir lengvai gaunamo ankstyvo išėjimo į pensiją bei lengvai gaunamos neįgalumo pensijos smarkiai sumažėjo įmokos į socialinio draudimo biudžetus. Dėl šitos priežasties prasidėjo gerovės taupymas (angl. *retrenchment*). Šalia to išryškėjo kita problema, jog senosios socialinės apsaugos struktūros neatitiko naujų socialinių rizikų. XX a. pabaigoje pasikeitė tiek darbo rinka, tiek pats gyvenimo būdas, tačiau socialiniai modeliai ir toliau apsaugojo nuo senų socialinių pavojų, tokių kaip negalia, senatvė ar liga, rizikų, kurios vyravo dar 1960–1980 metais. Naujos situa-

cijos reikalavo naujų programų, deja, atsiradusios naujos socialinės rizikos, tokios kaip vieniša tėvystė, jaunimo skurdas, nesaugios darbo rinkos ir kt., liko neapimtos tuometinio socialinio modelio (Toots ir Bachmann, 2010)

Sunki ekonominė krizė, santykinis ekonominio-politinio mąstymo stygius lėmė tai, jos buvo priimta daugybė įvairių „nepaprastųjų priemonių“, skirtų kovai su dramatišku skurdo, nedarbo ir kitų socialinių krizių augimu. Deja, kai kurios netinkamai suplanuotos priemonės sukėlė dar didesnių problemų. Pavyzdžiui, Lenkijoje buvo radikalčiai išplėstas ankstyvas išėjimas į pensiją, kaip priemonė kovoti su aukštu nedarbo lygiu. Tačiau to pasekmė buvo tokia, kad Lenkija pensijoms išleido didžiulę BVP dalį, daugiau nei bet kuri kita Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (EBPO) narė.

Transformacijos laikotarpiu buvo stipri išorės jėgų įtaka. Pavyzdžiui, Europos Sąjungos (ES) įtaka pasireiškė ir vėliau, kai, siekdamas narystės ES, pokomunistinės šalys turėjo atitikti tam tikrus socialinius, politinius ir ekonominius standartus. Atsižvelgiant į Lisabonos strategiją, naujos ES narės buvo raginamos sustiprinti savo socialinius standartus ir socialinės apsaugos sistemas), kitų tarptautinių organizacijų (Tarptautinio valiutos fondo, Pasaulio banko) įtaka taip pat įtakos turėjo ir atskiros valstybės. Kiekviena išorės jėga skatino, propagavo skirtingus gerovės režimus, kurie skyrėsi savo modeliais, tikslais ir pan. (Kuitto, 2016).

Reikėtų paminėti, kad kai kurie mokslininkai transformacijos laikotarpio pabaigą sieja su naryste ES, tačiau, kai kurių valstybių atveju, narystė ES (pasiruošimas narystei ES) buvo tik socialinės politikos formavimo pradžia. Pavyzdžiui, po ilgų socialinio skurdo ir atšiaurių ekonominių sąlygų metų, 1990 m. Rumunija pradėjo vykdyti struktūrines bei ekonomines reformas ir įgyvendinti istorinę transformaciją iš socialistinės sistemos į rinkos ekonomiką. Tokios transformacijos būtinybę paskatino 1989 m. šalyje įvykusi revoliucija, po kurios socialinės problemos, ypač sparčiai auganti bedarbystė, paveikė vis didesnę žmonių skaičių. Vis dėlto transformacijos metu socialinei politikai buvo skiriama mažai politinio dėmesio. Socialinė politika neturėjo aiškiai nustatytų prioritetų, įgyvendinama buvo nenuosekliai. Šalį kamavo skurdas, socialinės atskirties plitimas, menkas išsilavinimas, nepakankamos galimybės gauti socialines paslaugas, susiformavusios pažeidžiamos grupės – vaikai, jauni žmonės, pagyvenę žmonės, benamiai, romai ir kt. Be to, socialinė politika pasižymėjo komunistinio paveldo priklausomybe (Radutiu, 2015). Politinis dėmesys socialinei politikai bei socialinių problemų sprendimui išaugo tik tada, kai buvo rengiamasi narystei Europos Sąjungoje. Esminiai pokyčiai buvo naujų institucijų socialinėje srityje kūrimas bei esamų reorganizavimas. Taigi socialinės politikos formavimui didžiulę įtaką turėjo Europos Sąjunga, kurios iškeltus reikalavimus siekdamą įvykdyti Rumunija ne tik privalėjo atlikti įvairius pakeitimus, bet ir turėjo suformuluoti savo socialinę viziją.

Apibendrinant galima teigti, kad pokomunistinių valstybių gerovės sistemai įtakos turėjo trys veiksniai. Tai pirmiausia praeities palikimas, ypač komunistinio režimo įtaka gyventojų mentalitetui, valstybės vaidmens užtikrinant socialinę gerovę suvokimui.

Antra, Vakarų įtaka daugiausia dėl narystės ES, kurios siekiant valstybės turėjo atitikti griežtus reikalavimus, įvykdant socialinius, ekonominius, politinius pasikeitimus. Trečia, politinės reformos, sietinos daugiausia su piliečių teisių išplėtimu, socialinės apsaugos bei socialinių paslaugų didinimu.

Pokomunistinių valstybių socialinis modelis

Pokomunistinių valstybių transformacija ir savo socialinio modelio paieškos sulaukė mokslininkų, kurių nuomonės bemat išsiskyrė, dėmesio. Vieni mokslininkai buvo įsitikinę, kad pokomunistinės šalys išvystys labiau universalų socialinį modelį, kuris būdingas Skandinavijos valstybėms. Kiti mokslininkai, atsižvelgdami į radikalų socialinės sistemos nuosmukį bei neigiamą ekonominės globalizacijos poveikį, tikėjosi minimalistinio modelio su neoliberalizmo bruožais (Kuitto, 2016). Dalis mokslininkų neatmetė liberalaus modelio įsitvirtinimo idėjos, ypač dėl juntamos tarptautinių organizacijų, kurios palaiko liberalaus modelio tradiciją, įtakos. Mokslinėje literatūroje galima aptikti ir bismarkiškųjų tradicijų perėmimo prognozių, ypač atsižvelgiant į egzistuojantį gerovės teikimą socialinio statuso pagrindu ir tradicinių šeimos struktūrų palaikymą.

Vis dėlto lig šiol nė viena iš šių vizijų netapo realybe. Pokomunistinių valstybių transformacija ir socialinio modelio paieškos neatitinka nė vienos trajektorijos, priešingai – yra nesuderinamos, daugialypės ir galimai prieštaringos. Daugumoje mokslinių studijų pokomunistinių valstybių socialinis modelis įvardijamas hibridiniu, mišriu.

Politologas M. Skuodis atliko tyrimą „Naujųjų Europos Sąjungos valstybių narių gerovės režimų vieta tradicinių Europos socialinių modelių tipologijoje“ (Skuodis, 2009), kuriame autorius rėmėsi hierarchine klasterine analize ir savo sudarytais gerovės režimų panašumų bei skirtumų rodikliais. Tyrimo išvados patvirtino pokomunistinio gerovės modelio egzistavimo faktą ir paneigė bandymus apsiriboti originalia trijų ar išplėstine keturių modelių tipologija.

J. Kääriäinen ir H. Lehtonen (2006) teigia, kad pokomunistinių valstybių socialinė politika neatitinka nė vieno G. Esping-Anderseno gerovės valstybių tipo ir yra tokia mišri, unikali ir išskirtinė, kad teisingiausia būtų suformuoti atskirtą pokomunistinį gerovės valstybės tipą (socialinį modelį) (Kaariainen ir Lehtonen, 2006).

A. Toots ir J. Bachmann (2010), analizuodamos pokomunistinėms valstybėms kylančius modernius iššūkius, pastebi, jog Baltijos šalys 1999–2009 m. pagal realaus BVP augimą ir socialinės apsaugos lygį reikšmingai atsilieka nuo Europos vidurkio, o egzistuojantis atotrūkis tik plečiasi. Didelę nuostabą autorėms kelia tai, jog Baltijos šalyse koegzistuoja ir persidengia liberalaus ir konservatyvaus-korporatyvinio gerovės režimų tipai, kuriems taip pat įtaką daro ir komunistinė patirtis. 2008–2010 m. ekonominės krizės metu Baltijos valstybių vyriausybės pasirinko griežtus socialinių išlaidų suvaržymus, siekiant kiek įmanoma išlaikyti valstybės balansą. Šioje vietoje galima išvelgti

tam tikrą panašumą į Didžiosios Britanijos vyriausybės politiką ministrės pirmininkės M. Thatcher valdymo metu. Iš kitos pusės, socialinės politikos formavimas yra kur kas artimesnis konservatyvaus modelio valstybėms – būdingi socialinio draudimo fondai, socialinių paslaugų ir išmokų skyrimas priklauso nuo profesinio pagrindo ir kt.

T. Horibayashi teigia, kad gerovės režimai pokomunistinėse valstybėse dar yra formavimosi stadijoje ir kol kas yra per anksti juos teisingai apibrėžti (Horibayashi, 2006). Tačiau galima pastebėti tam tikrą dėsingumą, kai ankstyvoje stadijoje buvo gręžtasi į kontinentinės Europos gerovės režimo tipą, tačiau vėliau pasukta neoliberaliu keliu, nors likutinis gerovės valstybės tipas nebuvo sukurtas. Priešingai nei A. Toots ir J. Bechmannmano, T. Horibayashi neigia reikšmingą Europos Sąjungos vaidmenį, argumentuodamas tuo, jog ES pokomunistinėms valstybėms nepasiūlė aiškaus gerovės valstybės modelio. Tačiau autorius sutinka, jog ES vaidmuo ateityje gali būti itin reikšmingas.

J. Aidukaitė Rytų Europos ar pokomunistinį gerovės valstybės modelį apibūdina kaip turintį liberalaus ir konservatyvaus režimų bruožų bei kai kurių pokomunistinės visuomenės elementų, tokių kaip aukštas socialinės apsaugos įsisavinimo tempas, žemas visuomenės pasitikėjimas valdžios institucijomis, socialinės politikos sistemos sutapatinimas su sovietine praeitimi, tai reiškia giliai išsąknijusius solidarumo ir universalizmo požymius (Aidukaitė, 2010).

A. Guogio manymu, Rytų Europoje, buvusiose sovietinio bloko valstybėse, panašiai kaip ir Pietų modelio valstybėse – Graikijoje ar Italijoje, svarbų vaidmenį vaidina klientelistiniai santykiai, kurie yra suprantami kaip pavienių privilegijuotų visuomenės grupių įgytos specialios, papildomos teisės į išmokas ar paslaugas (Guogis, 2012). Autoriaus manymu, klientelizmo apraiškos yra būdingos labiau atsilikusioms, besivystančioms šalims ir nėra aptinkamos nei Šiaurės Europoje, nei kontinentinėje Vakarų Europoje, nei anglosaksiškose šalyse. Tad aiškinti Rytų Europos valstybių gerovės režimų transformaciją remiantis vien komunistinio paveldo įtaka yra neteisinga.

Analizuodamas pokomunistinių valstybių gerovės režimų raidą, M. Beblavy pastebi, kad, siekiant suprasti šių šalių gerovės valstybę, reikia iš pradžių suprasti jėgas, kurios formavo tą kelią per pastaruosius du dešimtmečius (Beblavy, 2008). Tai leistų nustatyti atskirų valstybių skirtumus bei nurodyti tai, ką jos tarpusavyje turi bendro. Autorius išskiria kintamuosius, kurie formuoja gerovės režimą, – tai lėšos, skiriamos socialinei apsaugai, socialinės apsaugos sąnaudų poveikis skurdo lygiui, skirtumas tarp dviejų ankstesnių kintamųjų bei viešojo ir privataus sektorių skirtumai, matuojami pagal privalomojo privačių pensijų kaupimo egzistavimą ir dydį.

M. Beblavy teigia, kad mokslinėje literatūroje egzistuojantys bandymai sukurti atskirą pokomunistinių valstybių modelį yra ganėtinai silpni, nes neapima visų valstybių ir nėra pagrįsti lyginamaisiais duomenimis (Beblavy, 2008). Tačiau autorius pokomunistinio modelio egzistavimo faktui neprieštarauja. Priešingai, savo tyrimu įrodo, jog toks gerovės valstybės modelis yra ir, negana to, jis skiriasi nuo bet kokių kitų egzistuojančių gerovės režimų modelių. Įdomu tai, jog kaip svarbiausią savo tyrimo išvadą autorius išskiria

gerovės režimui įtaką turinčius elementus – tai ekonominio perėjimo laikotarpiu patirto šoko dydis bei etnis heterogeniškumas.

Taigi pokomunistinių šalių gerovės režimai neįtelpa į tradicinę gerovės režimų tipologiją, yra unikalūs ir neturi analogų likusioje pasaulio dalyje. Pokomunistinės šalys pasižymi žemesniu ekonominio ir socialinio išsivystymo lygiu (palyginti su Europos Sąjungos senbuvėmis), siekiu vyti išsivysčiusias Vakarų valstybes, aukštu korupcijos laipsniu, didele migracija, socialine nelygybe, žemesniu socialinės apsaugos lygiu. Taip pat pokomunistinėms valstybėms būdingos klientelizmo apraiškos, reikšmingas ES vaidmuo bei pirmaisiais transformacijos metais dėmesio kreipimas tik į ekonominius aspektus, apleidžiant socialinę politiką bei socialinės apsaugos sistemą. Vis dėlto esminiai skirtumai egzistuoja ir tarp pačių pokomunistinių valstybių.

I. Tache ir C. Neesham sutinka, kad Vidurio ir Rytų Europos valstybės turi mišrius bruožus, todėl siūlo šiam regionui priklausančias valstybes padalyti į dvi subgrupes: pasitikinčios savimi (angl. *self-reliance*) valstybės – Baltijos šalys, Slovakija, Bulgarija bei Rumunija ir gerovės (angl. *welfare*) valstybės – Čekija, Vengrija, Lenkija bei Slovėnija (Tache ir Neesham, 2011). Pirmoji grupė pasižymi neoliberalaus režimo bruožais, antroji grupė turi daugiau panašumų su kontinentiniu modeliu. Autorės pastebi, jog visos šios valstybės pasižymi ir joms bendrais bruožais – socialine nelygybe ir poliarizacija. Įdomu ir tai, jog ES kontekste išryškėja aiškus skirtumas tarp pokomunistinių valstybių ir senųjų ES narių, ypač dėl ekonominio bei socialinio vystymosi.

Pokomunistinių valstybių nagrinėjimui ES kontekste pritaria ir J. Draxleris bei O. van Vlietas (2010). Autorių nuomone, pokomunistinės šalys sudaro atskirą grupę, kuri pasižymi žemesniu socialinės apsaugos lygiu ir mažesnėmis lėšomis, skiriamomis socialinei apsaugai (Draxler, Vliet, 2010). Tačiau iš pokomunistinių šalių grupės tikslingai galima išskirti Baltijos šalis, įvardijant jas kaip atskirą pogrupį.

M. Sengoku teigia, jog išskirtinis Vidurio ir Rytų Europos valstybių bruožas yra tai, jog pirmaisiais transformacijos metais, prioritetai buvo skiriami politiniams ir ekonominiams aspektams. O socialinė politika bei socialinės apsaugos sistema buvo visiškai apleistos (Sengoku, 2006). Valstybės nebuvo numaćiusios jokių sistemingų ar ilgojo laikotarpio strategijų ateities socialinės gerovės sistemoms. Socialinė politika, socialinės gerovės sistema dėmesio sulaukė tik 9-ojo dešimtmečio viduryje. Autorius įrodo, jog pokomunistinės valstybės skiriasi ne tik nuo kitų pasaulio valstybių, tačiau ir tarpusavyje, tarkim, Čekija pasižymi labiau universalia sistema, Lenkijai būdingos liberalios sistemos tendencijos, o Vengrija užima tarpinį variantą tarp šių dviejų. Autoriaus nuomone, skirtumus tarp pokomunistinių valstybių aiškinti būtų tikslinga remiantis nacionaline politika, o tiksliau – valstybės partine sistema ir jos strategine konfiguracija.

Nagrinėdamas gerovės režimus pokomunistinėse valstybėse H. J. M. Fengeris taip pat pabrėžia, jog Centrinės ir Rytų Europos valstybės itin skiriasi nuo tradicine tapusios G. Esping-Anderseno suformuluotos Europos gerovės režimų tipologijos (Fenger, 2007). Autoriaus nuomone, vienų valstybių plėtra ir institucinė sąranga yra stipriai paveikta dėl

jų pasirinkimo įstoti į Europos Sąjungą, Moldovai ir Ukrainai didelę įtaką daro Rusija, o Baltarusijos bendrame kontekste nagrinėti negalima, nes tai karinė valstybė, todėl būtų klaidingas visas pokomunistines valstybes priskirti vienam tipui. Autorius siūlo pokomunistines valstybes tikslingai dalyti į tris grupes (Fenger, 2007). Pirmoji grupė – tai Centrinės ir Rytų Europos pokomunistinės šalys, kurios yra artimos Vakarų šalims. Antrą grupę turėtų sudaryti buvusios Sovietų Sąjungos šalys, turinčios žemesnį gerovės valstybės lygį, tačiau vyriausybės programos reikšmingai nesiskiria. Trečioji grupė apimtų nepasiekusias brandaus gerovės lygio valstybes.

N. Lendvai pokomunistinių valstybių socialinius modelius, joms įstojus į ES, skirsto į tris grupes: neoliberalusis, socialinis-korporatyvinis ir hibridinis. Neoliberaliajam socialiniam modeliui būdinga maža apsauga ir didelis ekonominis atvirumas. Šiam modeliui priklausančios valstybės patyrė radikalias ekonomines reformas, kurios lėmė mažas socialines išlaidas, mažus mokesčius, griežtai reguliuojamą darbo rinką ir plačiai paplitusią liberalizaciją. Neoliberali tendencija lėmė minimalius socialinius išpareigojimus, dėl kurių padidėjo nelygybė, išaugo skurdas, o sveikatos priežiūros fondams skiriamos nedidelės išlaidos. Mokslininkė šiam modeliui priskiria Lietuvą, Latviją, Estiją ir Slovakiją (Lendvai, 2009).

Čekijai ir Slovėnijai būdingas socialinis-korporatyvinis modelis. Minėtos valstybės iš komunistinio režimo „išėjo“ palankiomis ekonominėmis sąlygomis, kurios leido labiau sekti socialinio-korporatyvinio modelio keliu. Abi šalys turi didesnes socialines išlaidas, finansuojamas iš socialinių įmokų, taip pat lėšos socialinei apsaugai sudaro didelį procentą nuo BVP. Sėkmingam socialinio modelio įgyvendinimui, autorės nuomone, įtakos turėjo narystė ES.

Hibridiniam modeliui būdingas stiprus protekcionizmas, tačiau kartu ir aukštas atvirumo laipsnis. Iš esmės šis modelis yra Esping-Anderseno modelių mišinys. Šiam modeliui priskiriamos Lenkija ir Vengrija.

M. Stambolieva ir S. Dehnert analizuoja išskirtinai Jugoslavijos atvejį. Žlugus Jugoslavijai, socialinė gerovė buvo daugiau priemonė socialinei ramybei išlaikyti ir kartu apsaugoti nuo naujų dėl transformacijos atsiradusių rizikų, tokių kaip nedarbas, skurdas ir pan. Buvusioms Jugoslavijos valstybėms būdingi konservatyvaus ir socialdemokratinio modelių bruožai (Stambolieva ir Dehnert, 2011).

Taigi pokomunistinės valstybės neatitinka nė vieno iš Esping-Anderseno modelių, nors turi kiekvienam iš jų būdingų bruožų, todėl teisingiausia pokomunistines valstybes analizuoti ir vertinti kaip visiškai atskirą modelį, atsižvelgiant ir į tai, kad skirtumų yra ir modelio viduje.

Išvados

1. G. Esping-Anderseno sudaryta gerovės režimų klasifikacija mokslinėje bendruomenėje laikytina pagrindine ir yra labiausiai paplitusi, tačiau daug valstybių turi skirtingų Esping-Anderseno tipų bruožų ir tiksliai neatitinka nė vieno iš trijų modelių. Būtent dėl šios priežasties Esping-Anderseno tipologija sulaukė nemažai kritikos dėl savo griežtumo, todėl mokslinėje bendruomenėje yra gausu bandymų pakoreguoti Esping-Anderseno tipologiją, įprastai ją papildant vienu ar keliais modeliais. Vieni iš tokių bandymų taikomi pokomunistinių valstybių modelio paieškoms.

2. Straipsnyje pateikta socialinių modelių analizė įrodo, kad pokomunistinių valstybių socialinė politika neatitinka nė vieno Esping-Anderseno gerovės valstybių tipo ir yra tokia mišri bei specifiška, jog teisingiausia būtų suformuoti atskirtą pokomunistinį modelį. Pokomunistinės šalys pasižymi žemesniu ekonominio ir socialinio išsivystymo lygiu (palyginti su Europos Sąjungos senbuvėmis), joms būdinga aukštas korupcijos lygis, didelė migracija, socialinė nelygybė, žemesnis socialinės apsaugos lygis, klientelizmo apraiškos ir kt.

3. Nustatyta, kad pokomunistinių valstybių gerovės sistemosi įtakos turėjo trys veiksniai: praeities palikimas, Vakarų įtaka ir politinės reformos. Praeities palikimas, tai pirmiausia komunistinė patirtis, nors įrodyta, kad pokomunistinių valstybių socialinių modelių ir gerovės raidos ištakos siekia dar Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos imperijų laikus. Tam tikros gerovės sistemos užuomazgos, turėjusios didelę įtaką tolesnei gerovės sistemos raidai net ir žlugus komunizmui, egzistavo ir komunistinėse valstybėse. Vakarų įtaka daugiausia juntama dėl Europos Sąjungos narystės, kurios siekdamas valstybės turėjo atitikti griežtus reikalavimus, įvykdyti socialinius, ekonominius ir politinius pasikeitimus. Taip pat įtakos turėjo ir kitos tarptautinės organizacijos (pavyzdžiui, Pasaulio bankas, Tarptautinis valiutos fondas) bei atskiros valstybės. Politinės reformos yra sietinos daugiausia su piliečių teisių išplėtimu, socialinės apsaugos bei socialinių paslaugų didinimu.

4. Didžiausią iššūkį socialinio modelio ir gerovės sistemos kūrimui turėjo transformacijos laikotarpis, kuris vyko sudėtingomis aplinkybėmis ir buvo lydimas šokų, sukrėtimų: 1990 m. pradžioje prasidėjo ekonominė recesija, socialistinio modelio palikimas vedė prie finansinių resursų apribojimo, valstybės susidūrė su dideliais demografiniais pokyčiais, visuomenės socioekonominės struktūros pokyčiais, dideliu taupymu socialinio saugumo sistemoje, išaugusiu skurdu, nedarbu, šešėline ekonomika ir nelygybe.

Literatūra

Aidukaitė, J. (2010). Welfare Reforms in Central and Eastern Europe: a New Type of Welfare Regime? *Ekonomika*, 89(4).

- Beblavy, M. (2008). *New Welfare State Models Based on the New Member States' Experience?* Prieiga per internetą: http://www.academia.edu/6259121/Beblav%C3%BD_M._New_Welfare_State_Models_Based_on_the_New_Member_States_Experience.
- Draxler, J. ir Vliet, O. (2010). European Social Model: No Convergence from the East. *Journal of European Integration*, 32(1).
- Dromantienė, L. (2004). Europos socialinio modelio problema integracijos procese. *Socialinis darbas*, 3(1).
- Esping-Andersen, G. (2006). Three Worlds of Welfare Capitalism. In Ch. Pierson ir F. G. Castles (Eds.), *The Welfare State reader* (p. 162–163). Cambridge: Polity Press.
- Fenger, H. J. M. (2007). Welfare regimes in Central and Eastern Europe: Incorporating post-communist countries in a welfare regime typology. *Contemporary Issues and Ideas in Social Sciences*, 3(2).
- Gudžinskas, L. (2009). Pokomunistinės valstybės raida Europos Sąjungoje: užtikrinta ateitis ar spąstai? *Politologija*, 4(56).
- Guogis, A. (2012). Palyginamoji gerovės modelių ir socialinio administravimo analizė, *Tiltai: socialiniai mokslai*, 1.
- Horibayashi, T. (2006). Characteristics of the Central European welfare system. In J. Nakagawa (Ed.), *Managing Development. Globalization, economic restructuring and social policy* (p. 333–353). London; New York: Routledge.
- Kaariainen, J. ir Lehtonen, H. (2006). The Variety of Social Capital in Welfare State Regimes – a Comparative Study of 21 Countries. *European Societies*, 8(1).
- Karamessini, M. (2007). *The Southern European social model: Changes and continuities in recent decades*. Geneva: International Institute for Labour Studies.
- Kuitto, K. (2016). *Post-Communist Welfare States in European Context: Patterns of Welfare Policies in Central and Eastern Europe*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Lendvai, N. (2009). *Variety of Post-communist welfare: Europeanisation and emerging welfare regimes in the New EU Member States. Pranešimas konferencijoje RC-19*, Montréal.
- Orenstein, M. A. (2008). Post-Communist Welfare States. *Journal of Democracy*, 19(4).
- Plėšnys, A. (2014). Gerovės valstybės modeliai šiuolaikinėje kultūrinėje tradicijoje. *Filosofija. Sociologija*, 3.
- Pop-Radu, I. (2014). The European Welfare Model. Is Romania a Welfare State? *Economic Sciences*, 7(56).
- Radutiu, S. V. (2006). Social policy reform in post-communist Romania: facing the EU changes. *CEU Political Science Journal*, 1(4).
- Rhodes, M. (2009). Southern European Welfare States: Identity, Problems and Prospects for Reform. *South European Society and Politics*, 1(3).
- Sengoku, M. (2006). Emerging Eastern European Welfare States: A Variant of the “European” Welfare Model? In S. Tabata ir A. Iwashita (Eds.), *Slavic Eurasia's integration into the world economy and community* (p. 229–255). Sapporo: Slavic Research Center.

- Skuodis, M. (2009). Naujųjų Europos Sąjungos valstybių narių gerovės režimų vieta tradicinių Europos socialinių modelių tipologijoje. *Filosofija. Sociologija*, 2.
- Stambolieva, M. ir Dehnerts, S. (2011). Welfare States in Transition: 20 Years after the Yugoslav Welfare Model. *Croatian Economic Survey*, 14(1).
- Szikra, D. ir Tomka, B. (2009). Social Policy in East Central Europe: Major Trends in the 20th Century. In A. Cerami ir P. Vanhuysee (Eds.), *Post-Communist Welfare Pathways: Theorizing Social Policy Transformations in Central and Eastern Europe* (p. 17–34). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Tache, I. ir Neesham, C. (2011). The performance of Welfare Systems in Post-Communist Europe: The Cases of Romania and Bulgaria. *International Journal of Economics and Research*, 2(5).
- Toots, A. ir Backmann, J. (2010). Contemporary Welfare Regimes in Baltic States: Adapting Post-Communist Conditions to Post-Modern Challenges. *Studies of Transition States and Societies*, 2(2).
- Vaidelytė, E. (2007). Socialinė politika ir filantropija Lietuvoje: teorinės interpretacijos ir empirinės išvalgos. *Viešoji politika ir administravimas*, 21.
- Žalimienė, L., Lazutka, R., Skučienė, D., Aidukaitė, J., Kazakevičiūtė, J., Navickė, J. ir Ivaškaitė-Tamošiūnė, V. (2011). *Socialinis teisingumas švietime: teorinė samprata ir praktinis vertinimas. Mokslo studija*. Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerija, Lietuvos socialinių tyrimų centras.

The Social Models of Post-Communist States

Giedrė Svirbutaitė-Krutkienė¹, Raimundas Dužinskas²

¹ The Law Institute of Lithuania, 1A Ankstoji St., LT 01109 Vilnius, Lithuania, giedre.svirbutaite@gmail.com

² Mykolas Romeris University, 20 Ateities St., LT-08303 Vilnius, Lithuania; Lithuanian University of Educational Sciences, 39 Studentų St., LT-08106 Vilnius, Lithuania, rdzinskas@gmail.com

Summary

After the collapse of communism, the post-communist countries had to transform their economic and social systems, democratize the political system, etc. The post-communist countries had to demonstrate their ability and potential to create strong social security system (social model), thereby ensuring the welfare for its citizens. The newly created social models had to rely on a certain notion of prosperity, while the state had to take care of the implementation of the welfare regime, formulate the methods and measures that are necessary for the achievement of the welfare state.

There are many attempts at understanding, evaluating and describing the social (welfare) models and their development in post-communist states. Case studies and comparative studies

of several countries are used most commonly. Some of the researchers attempt to put the post-communist model into the traditional typology of G. Esping-Andersen's three models – liberal, conservative and social democratic. However, there is a growing consensus, that the post-communist states have the features of all three models, are unique and therefore form a separate model. Taking this into account, the aim of this paper is formulated – to identify and analyze social model of post-communist states.

G. Esping-Andersen's classification of welfare regimes is considered to be the main and most prevalent in the scientific community, however, many countries have different features of all G. Esping-Andersen's types and do not match just one of the models exactly. It is for this reason that the typology of G. Esping-Andersen has received a lot of criticism of its rigor and therefore there are many attempts to correct, adjust or extend this typology, usually by adding one or more models. One of these attempts applies to the search for a post-communist model.

The analysis of social models proves that the social policy of post-communist countries does not reflect any type of G. Esping-Andersen's typology and is so mixed and specific that it should be considered as a separate post-communist model. The post-communist countries are characterized by a lower level of economic and social development, high levels of corruption, high migration rates, social inequality, lower levels of social protection, etc.

It was determined that the welfare system of the post-communist states was influenced by three factors: the legacy of the past, the influence of the West and political reforms. The legacy of the past is, above all, communist experience, although it has been proven that the origins of the development of social models and welfare of the post-communist countries backs to the German and Austro-Hungarian empires. The influence of the West is mostly connected to the European Union (because states had to meet strict requirements and make social, economic and political changes in order to become the members of EU) and other international organizations (such as World Bank, International Monetary Fund). Political reforms are mainly related to expanding citizens' rights, increasing social protection and social services.

The biggest challenge to the creation of social model and a welfare system was the period of transformation, which took place under difficult circumstances, and was accompanied by shocks, upheavals: in the early 1990's the economic recession has begun, the legacy of the socialist model has led to a limitation of financial resources, the state has faced major demographic changes, the socioeconomic structure of society has changed, savings in the social security system increased as well as poverty, unemployment, inequality etc.

Keywords: *post-communist states, welfare state, social model, transformation.*

Gauta 2018 05 16 / Received 16 05 2018
Priimta 2018 05 25 / Accepted 25 05 2018